

✓ 129/7
Különlenyomat a debreceni főiskola 1909—10. tanévi akadémiai Évkönyvéből.

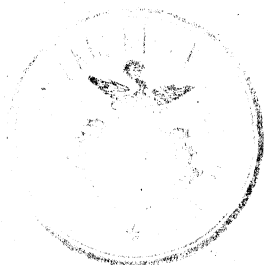
A

JOGBÖLCSELET VIZSGÁLÓDÁSI KÖRE, FELADATAI, MÓDSZERE.

TANÁRI SZÉKFOGLALÓ.

IRTA

Dr. TEGZE GYULA.

DEBRECEN, 1910.

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.
1910—1855.

sz. 1910/1146

REPUBLICAN PARTY OF CALIFORNIA STATE OF CALIFORNIA

OFFICE OF THE SECRETARY

OFFICE OF THE SECRETARY

OFFICE OF THE SECRETARY

OFFICE OF THE SECRETARY
1000 CALIFORNIA STREET, SUITE 1000
SAN FRANCISCO, CALIFORNIA 94109

A JOGBÖLCSELET VIZSGÁLÓDÁSI KÖRE, FELADATAI, MÓDSZERE.

Az egyes korok felfogása a tudományok értéklése tekintetében folyton változik. Vannak időszakok, melyek csak az anyagi tudást, a pozitív megismerést becsülik. Ezek a forradalmakat, az átalakulásokat követő idők; a megállapodott nézetek, a kielégült vágyak korszakai. Ilyenkor a tudósok rendszerint a filozófia csődjéről beszélnek.

De jönnek más helyzetek; a törekvések, a harcok korszakai. Új eszmények, új vágyak, új célok támadnak. Itt a filozófia ismét előtérbe lép; becsessé válik. Fontos feladat vár rá. Neki kell az új törekvéseket indokolni, azok jogos voltát bebizonyítani.

Ily korszakot élünk jelenleg is. Míg néhány év előtt a filozófia és így a jogbölcselet csődjéről beszéltek s ez isméket csak úgy félvállról szemlélgették: ma már mind gyakrabban fordulnak, nemcsak az elmélettel foglalkozók, hanem a gyakorlati jogászok is hozzá, hogy az életben felmerülő törekvések, igények, célok tekintetében vótumát leadja, hogy a jelenségek mélyebb, igazi megértésére képesítsen.

Ma új természetjogi iskolák támadnak. *Stammler* könyve: „Die Lehre vom richtigen Recht (1902.)“ az igazi jogról szól, *Salvadori* egy új pozitív természet jogot akar teremteni; mások a szabad jogszolgáltatásért küzdenek; így *Ehrlich* „Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft (1903.)“ című művében. Míg az ekként tudományosan hirdetett elveket a jó bíró, *Magnaúd*, meg is valósítja. Óriási a fordulat pár év alatt a jogbölcselet előnyére.

A feladat azonban, mely ekként a jog-filozófiára

háramlik, ma már nehéz. A korábbi rendszerek, a *természet-*, valamint *észjogi* tanok szerepüket elég könnyedén vették. Minden indokolás nélkül egy jogrendszerért állítottak fel, melyet egyedül megfelelőnek, egyedül igaznak tekintettek s amelynek feltétlen elismerést követeltek. Azt állították e jogról, hogy az örökkön-örökké jog volt s jog is lesz, hogy ez változni soha sem fog s minden evvel ellentétes tan, nézet vagy parancs: igazságtalanság, jogtalanság.

E természetjog az egyes íróknál azonban igen különböző tartalommal bírt. Arisztoteles a természetjogból folyónak tekintette a rabszolgaságot; a zsákmányszerzést a tulajdonszerzés megfelelő módjának tartotta; ellenben a pénzkölcsön után való kamatszedést, sőt a kereskedelmet sem tekintette jogosnak, illetve jogszerű tulajdon-szerzésmódnak. Ez elvek a XV. és XVI. század jogbölcseleinél még szintén előfordulnak. Újabb korban más felfogások lépnek előtérbe. Különösen a francia enciklopédista írók óta az emberek egyenlősége hangsúlyoztatott s ez egyenlőség eleinte a magán jogok terén emeltetett ki, azután a politikai jogok tekintetében állított fel, sőt némely írónál a tényleges vagyoni állapotok tekintetében is megkívántatott s így ez irányban a természetjog a vagyoni kommunizmus szószólója lőn. Hasonlóképp e korban a mai jogrend alapintézményeinek: az örökösödés jogának, az elévülés és elbirtoklás institúcióinak jogossága tagadtatott.

Ámbár, ekként összehasonlítva, a természetjog tanainak tarthatatlansága, üressége rögtön szembetűnik, e felfogások hatása, annak idején, a társadalmi életben rendkívül nagy volt. Úgy az angol, mint a francia forradalom ennek eszméiből táplálkozott s úgy I. Károly, mint XVI. Lajos felelősségre vonása és lefejezése e tanok alapján történt.

Egy apriori helyesnek tekintett jogrendszerből indulva ki, a természetjogászok a jogot s a joggal kapcsolatos jelenségeket is vonatkozással e tételekre, s nem a való életre, kísérelték megmagyarázni.

Így abból a feltevésből indulva ki, hogy az ember eredetileg bir *ös, alap, velünk született* jogokkal, azt hir-

dették, hogy az objektív jognak, a törvénynek, érvénye csakis annak elismeréséből támadhat, törvény csak az egyesek beleegyezése által létesülhet: a jog forrása tehát a *szerződés*. De szerződésen alapszik, szerintök, maga az *állam* is; hisz ez mint oly hatalom szerepel, mely a jog biztosítását célozza. Ekként jelentkezik azután az állam kizárólagos célja gyanánt a jogfenntartás az úgynevezett *jogállamban*. Minden más tevékenysége az államnak uzurpálás. De maguk az egyes jogok is tartalmukat a kitűzött eszménytől vették, ahhoz igazodtak.

Ugyanez az *észjogi* rendszerek jellege is; különbség a kettő között abban mutatkozott, hogy míg a természetjogi rendszerek felfogásukat a különböző értelemben vett *természetből* merítették, ezek tanaikat az *észből*, mint örök igazságoknak, megdönthetetlen tételeknek tárházából vezették le.

A mai jogbölcseleti rendszer kiinduláspontja, eljárási módja, törekvése egészen más. Kényszeríti őt ez irányváltozásra nemcsak a társadalom, a jog körében növekedett tudás, de a haladottabb kritika is. — A jogot mint társadalmi, de egyúttal mint természeti jelenséget óhajtja ez vizsgálni; ez alapon akarja kikutatni keletkezését, megállapítani működését, felfedni fejlődésének törvényeit s végül leírni haladása irányát. A jog azonban csak eredmény, ki kell terjeszkedni a másik vele kapcsolatos jelenség kutatására, a *társadalom*, az *állam* vizsgálatára. Vázolni kell ezek keletkezését, fejlődését, működési körét, célját.

E feladatot teljesítve, — ha töredékesek lenni nem akarunk — vizsgálódásaink fonalát tetszés szerint el nem szakíthatjuk. A természetben előforduló jelenségek láncolata nem akad meg az embernél, a társadalomnál. Összefüggésben vannak ezek a többi tüneményekkel, a mindenségben mutatkozó többi jelenségekkel. Kapcsolatba kell tehát a mindenség többi tüneményeivel hozni az államot, a jogot. Meg kell állapítani, minő helyet foglalnak el e jelenségek a mindenség szervezetében. Ez tulajdonkép a bölcselet *metafizikai* szerepe, mely egységes világképet óhajt nyújtani, vázolni akarja a társadalom, az ember szerepét,

rendeltetését, meg akarja állapítani azt a jelentőséget, mellyel e tekintetben a jog bír, s így adnia kell a jogbölcsészetnek egyúttal azt az eszményt is, amely a jogalkotást vezérli. — Ezzel azonban egy új feladatot tűz ki maga elé a jogbölcsészet. Meg akarja határozni a jogfejlődés helyes irányát, kritikát óhajt gyakorolni az összes társadalmi törekvések fölött, el akarja dönteni azok helyes vagy helytelen voltát.

Míg tehát az előző bölceleti rendszerek első feladatuknak az eszmény kitűzését, a kritika gyakorlását tekintették, a mai jogbölcsészet rendeltetése utolsó fázisának tartja azokat s akkor is tisztában van nézőpontja egyoldalúságával.

A jogbölcelet tulajdonképeni feladata tehát ma is ugyanaz, mint volt annakelőtte, de feladata teljesítésében ma egész máskép jár el, mint amely úton annak előtte haladt. Most megfordítja a sorrendet, melyet eddig követett. Ahhoz, hogy ítélete alapos, kritikája találó legyen, ismernie kell az anyagot, amely fölött ítélt: a *jogot* és *államot*.

Ő tehát elsősorban ezeket vizsgálja, ezeknek mine-müségét, lényegét akarja megállapítani. Ezáltal azonban új kötelezettségek hárulnak reá. Mielőtt e feladatát a jogbölcelet ugyanis teljesíthetné, még egy előző kérdést kell vizsgálnia, azt nevezetesen: vajjon minő ismeret lehetséges? különösen minő ismeretet érhetünk el a társadalmi jelenségek terén?

A jog- és állambölcelet tehát egyrészt pozitív ismeret megállapítására törekszik s ezzel a jog és állam természetrajzát adja, de ezenkívül, mint bölcelet, vizsgálódási körét tágabban szabja meg. Bölceleti jellege főként két pillanatban tűnik szembe. Mindenekelőtt a vizsgálódás kezdetén, midőn a megismerés, különösen a jogra vonatkozó megismerés alapjait vizsgálja, e része *ismeret-elméleti*, s másodsorban, midőn vizsgálódása eredményeit összegezve, a jog főelveit levezeti s ennek alapján egy *eszményt alkot*, megállapítja azt, hogy mi legyen jog, minő tartalommal kell ily szabályoknak birniok, minő eljárások, intéz kedések igazságosak. Ez eljárás a *kritikai*.

E két ténykedése tisztán bölcseleti. De harmadik tevékenysége is, melynél a jog és állam jelenségeit vizsgálja, annyiban bölcsészeti természetű, amennyiben ezen vizsgálatot bizonyos elvek feltalálása céljából eszközli, azt kutatja, melyek azok a principiumok, melyek itt megvalósulásukat találják.

Nézzük mindenekeelőtt az első problémát, annak megállapítását, minő ismereteink lehetségesek általában, s különösen a társadalom, a jog terén?

Az ismeretelmélet terén vizsgálódásaimban túlságosan visszamenni nem óhajtok. Nem akarok annak a kérdésnek fejtegetésébe bocsátkozni, hogy ismeretünk a külvilágról mennyiben lehetséges s hogy ez az ismeret mire terjedhet ki általában? Ennek eldöntése nem a speciálista, a jogbölcész, hanem az általános bölcész feladata. — Nekünk már egy határozott ismeretelméleti felfogásból kell kiindulnunk, s ennek elfogadása mellett kell kutatásunk tárgyát, a társadalmat, az államot szemügyre vennünk.

Egy tényt e téren azonban feltétlenül megállapíthatunk; azt nevezetesen, hogy ismereteink pusztán csak jelenségekre szorítkozhatnak. Maguknak a dolgoknak lényegét — a Kant-féle noumenont — meg nem ismerhetjük. A társadalmat tekintve ismereteink teljesebbek, tökéletesebbek lehetnek mindamellett a kültermészet megismerésénél. Míg ott sok tekintetben antropomorfizmussal dolgozunk, magukat az ott működő erőket felfogni csak akként vagyunk képesek, hogy saját érzeteinket rájuk átvisszük: addig itt megismerésünk sokkal biztosabb, mert a társadalomban ugyanazok az érzések, érzelmek, gondolatok szerepelnek, amelyek bennünket uralnak. A megismerés nehézsége itt is kétségtelen: egyrészt, mert a jelenségeket egy hatalmasabb lény emanációjának tekinthetjük, másrészt, mert mi korunkhoz, környezetünkhöz feltétlenül kötve vagyunk, abból ki nem léphetünk. De ha ekként feltétlen megismeréshez nem is juthatunk el, a tudásnak oly fokát igenis megszerezhetjük, mely bennünket cselekvésünkben, gyakorlati ténykedésünkben eredményre vezethet.

Álláspontunk különben az *idealizmusé*. Mi az összes

létezőt szelleminek, egy objektív szellem külső kifejezésének tekintjük. Minthogy a megismerés eszköze az emberi szellem, mást, mint szellemit, megismerni képesek sem vagyunk. E szellem megnyilvánulása az egész anyagi, úgy szervetlen, mint szerves, és a társadalmi világ. Megnyilvánulása a mindenség szellemének a szervetlen, az anyagi világban még tökéletlen, tökéletesebb a szerves életben, hol fejlődése szabadabb, legtökéletesebb a társadalmi életben, hol a haladás, a fejlődés tudatosan történik.

De vizsgáljuk közelebbről a *jog* szerepét. Minden jogi parancsban, minden jogszabályban bizonyos cél, bizonyos eszme megvalósulását látjuk. A mai jogalkotásnál ez szembeszökő. Bizonyos gondolat, bizonyos megvalósítandó állapot képe lebeg a jogalkotó szeme előtt, aki tekintettel erre, a parancsot, a szabályt kibocsátja, a jogot kikényszeríti. De meg kell ez eszmének, e célnak, habár nem ily tudatosan, habár nem ily világosan a jog kezdetleges szakában, akkor is lenni, midőn a jogalkotás, a jogfejlődés önkénytelenül *szokás* útján történik.

Felmerül már most a kérdés, honnét támad e cél, honnét keletkezik ez eszme, mely a cselekvések, az eljárások ily sajátos módját kívánja, mi az, mely ez állapotokat megállapítani óhajtja. Mindez egy gondolkodó, akaró alanyra mutat, melytől e szándék, e szabályozás kiindul.

A mai jogrend az *államra* utal. S kétségtelen, hogy ha emberi voltunkon felül emelkedni tudnánk, ha az emberinél átfogóbb szellem birtokában lennénk, az emberiséget nem egyének halmazának látnánk, hanem hatalmas alakulatokat — mint Hobbes nevezi őket: Leviáthánokat — észlelnénk, amelyeknek kebelében az emberek csak apró részek, sejtek lennének, akiket egy külön, a miénknél hatalmasabb szellem mozgat, irányít s mi mintegy öntudatlanul követjük e hatalmasabb szellem akaratát. E feltevés lehetséges és sok tekintetben magyarázatát is nyújtja cselekvésünknek, eljárásunknak, magaviseletünknek.

De ha tényleg így is áll a dolog, mi ezzel a magyarázattal meg nem elégedhetünk. Nekünk e jelenségeknek, e tüneteknek oly magyarázatát is adnunk kell, mely az egyes, mint egyén, szempontjából a hatalmasabb lény:

társadalom, nép, nemzet, állam mivoltát megmagyarázni képes. Hasonlóképen jár el a biológia, amely az egyes sejtek tulajdonságaiból akarja minden szerves lény sajátosságait kifejteni.

Kétségtelen, nevezetesen, hogy az összes társadalmi jelenségek egyéni pszichikai jelenségekből állanak. A társadalom, az állam egyénekből alakult, ezek megsemmisülésével megsemmisül a társadalom, az állam is. Lehetséges, hogy a társadalmi jelenségek az egyének lelki állapotából, őket egyenként véve, ki nem magyarázhatók; hisz ehhez hasonló tüneteményeket a khémiában, fokozottabb mértékben a szerves lényeknél, igenis találunk. Minthogy azonban a társadalom csak az egyénekben s nem azokon kívül létezik, a társadalmi tüneteménynek is az egyéni pszichékben kell fellépni.

Mi már most az egyénben a társadalomé s benne az egyéni? S itt, ha aforizmákat akarnánk hangoztatni, azt mondhatnánk, hogy minden az összességé és semmi az egyéné. Az állítás paradoxnak látszik s mégis igaz.

Hisz még a legközvetlenebb érzést, a fájdalmat is környezetünk szerint érezzük. Ha a kezdetleges ember a fájdalmat kevésbé érzi, mint mi, ha a nő érzékenyebb, mint a férfi, ha a katona hősiesebb, mint a polgár, mindez a társadalmi környezet behatása alatt történik. Ha másképen nevelkedtünk volna, fizikailag is másként éreznénk. Hogy gondolkodásunk nem a miénk, az kétségtelen. Évezredek, hosszú nemzedékek munkájának eredménye ez.

De ha ekként mindent a társadalomének deklarálni nem is akarok, nézzük meg *miben áll is ez a társadalom?*

A társadalmi tünetemények s így maga a társadalom lényeges vonását az egyes írók más és más jelenségekben találják. *Stammler* a társadalmi jelenség ismertető vonását a jelenség „külsőleg szabályozott voltában látja“. *Durkheim* az illető jelenség „kényszerítő“ jellegében észleli. Mi evvel szemben a „közösségben“ képzeljük a társadalmi jelenség jellemző vonását. Az egyénben fellépő azon pszichikai jelenségeket tartjuk társadalmiaknak, melyek nem csupán egy egyénnél, hanem többekben egyszerre, vagy egymás után

fordulnak elő, vagy ha nem egyformák is, egymást kiegészítve egy egészet alkotnak. Mindazon egyénben mutatkozó pszichikai tünetmények, melyek ily jelleggel bírnak, *társadalmiaknak* tekinthetők.

Evvel azonban adva van a társadalom fogalma is, mert ezek a pszichikai elemek egy oly alakulat részei, mely bír mindazon kellékekkel, amelyeket mi a lényeknek, a reálításoknak tulajdonítani szoktunk.

Kérdés már most, miben látjuk mi e reálitásnak, e társadalomnak lényegét?

Közös eszmék, közös gondolatok, közös felfogások, közös érzelmek s ebből kifolyólag közös akaratok és közös cselekvések összegében. Legjellemzőbb a *közös akarat*, mely cél kitűzésében s ennek megvalósításában nyilvánul. Mindenütt tehát, ahol közös, együttes működést, közös célt, közös akaratot észlelünk, társadalmi kapcsolatot kell feltételeznünk. Az összefüggések, melyek így jelentkeznek, a legkülönbözőbb jellegűek lehetnek. Az maga, mit *társadalom* névvel jelölünk, laza kapcsolat, a közös cél benne inkább érzett: a legszélsőbb körü emberi egyesületet, az emberi egyesületeknek mintegy a protoplazmáját, nevezzük így, azt, ami a mai nemzetközi egyesülésnek megfelel. — Már szorosabb kapcsolatot értünk a *társaság* elnevezés alatt, az egynemű életmódot folytatók sorakozása ez; viszont az egy foglalkozást űzők csoportja mint *osztály* jelentkezik. Legteljesebb, legintenzívebb egyesülések a *közönségek*, melyeket egy meghatározott életcél kapcsol össze s amelyek kifejtett szervezetet mutatnak. Ez utóbbiak körébe tartoznak a mindenkori *államok*, melyek a közönségek egy faját: az *uralkodó közönségeket* alkotják. Szűkebb körűek az egyes *egyletek*, amelyeknél az összekötő cél részleges, egyoldalúbb.

E kapcsolatok megjelenését az emberiség körében tekintve, a hasonlatot a szervetlen világtól vehetjük. Az anyag az egész mindenséget betölti, hézag sehol sincs, de ezen folytonosságban egyes részeknek tömörülését s így tárgyakká kialakulását észlelhetjük, melyek szemben e kontinuitással némi individualitással (e kifejezést átvitt értelemben használva) bírnak. — Ameddig a kölcsönhatás

tart, az emberiségnél is egységet képzelhetünk; de e téren belül azután köröket különböztethetünk meg, amelyekben belül élénkebb kölcsönhatást észlelhetünk, mint azokon kívül. Ez egyesülések emelkednek azután külön kapcsolatok-, közösségekként ki.

Mi e kapcsolatokat, ámbár a belterjesség nem azonos mérvével birnak, nem elvont fogalmaknak, hanem igazi valóságoknak tartjuk. A szerves lényeket meghaladó reálítások ezek a természetben, *szellemi egyesülések*. Az egyén szellemi tekintetben későbbi, csak utóbb fejlődik ki; eredeti az összesség, amelynek jellemző vonása az együttes működés és az ennek megfelelő közös akarat. — Az első emberpár, midőn együtt lenni óhajt, ezt bizonyos okból akarja. Az összesség tehát mindjárt, mint valamely cél elérésére irányuló akarat, lép fel. Fennállásának indoka, lényege bizonyos célra irányzott akaratban mutatkozik.

Míg kezdetleges közönségek egymástól elkülönítve lépnek fel, ezek külső reálítása és önállósága tagadhatatlan. Később, midőn az érintkezés közöttük kifejlődik, a határok elmosódnak, egy nagyobb kör alakul ki; a civilizált világ, sőt maga az emberiség is egybe olvad s az egyes körök kiemelkedése nem oly tökéletes, ámbár észlelhető, s a legeltérőbb fokozatokat mutatja. Mindannyian birnak az akarásnak, az öntudatnak bizonyos fokával, mely legtökéletesebb az állami alakulatnál, de meg lesz úgy a szűkebb egyesülésekben, mint feltalálható az államközi kapcsolatban is.

A társadalom megismerésénél e lényegét szem elől nem téveszthetjük. Megismerni ezt annyiban vagyunk képesek, amennyiben az akaratot felfogni képesek vagyunk s rájuk nézve a megismerés azon mértékét vagyunk képesek elérni, amelyet az akaratra nézve szerezni tudunk. Ismereteink tehát csak azon korlátozások mellett lehetők, amelyek szellemi tünemények megismerésénél felmerülnek. Így itt az *oksági törvény* feltétlenül nem alkalmazható; itt az indokok tana az irányadó. — Tudásunkban általában véve pszichológia törvényei fognak alkalmazást nyerni, de nem az egyéni, hanem a kollektív pszichológiáé. Azokat a fogalmakat, melyeket tehát az anyagi világ megismerésénél szélitiben használunk, itt egyáltalában nem alkalmaz-

hatjuk, vagy ha ezt mégis megteesszük, ezeket csak átvitt értelemben használhatjuk. Különösen áll ez egy fogalom tekintetében, mely a társadalomnak a természettel való azonosítása folytán újabban számos írónál előfordul, a *szerveség* fogalmára vonatkozólag. E fogalom a társadalomra csak átvitt értelemben alkalmazható.

Hogy ismeretelméleti felfogásunkat a *jog* tekintetében is megállapíthassuk, nézzük már most, minő szerepet játszik a jog a társadalom életében?

A fentebb említett közönségek magukat fenntartani, létüket biztosítani akarják. Ennek egyik feltétele a társadalom kebelén belül bizonyos rend megállapítása, biztosítása.

A jog tehát úgy jelentkezik, mint a társadalom akarathatványulása, mely arra irányul, hogy tagjai cselekvése a társadalom életébe beilleszkedjék, hogy a közönségek léte, fennállása, sőt fejlődése biztosítottassék. Egész önkénytelenül a viszonyok nyomása alatt fejlődik ki egy ilyen rend, minek kifejezését a *szokásokban* látjuk; de később tudatosabbá válik e törekvés s a jogot azzal a határozott szándékkal hozza *törvényeiben* létre a közület, hogy a fent említett célokat szolgálja.

Mindamellett a jogalkotás, egy külön hozzáadásnak, a rendezendő viszonyok egy utólagosan hozzájáruló szabályának, rendjének nem tekinthető. Nekünk a társadalmi jelenségek monisztikus felfogásából kell kiindulni.

Álláspontunk nevezetesen az: hogy a társadalom, illetve a benne élő egyének szükségleteik kielégítésére törekszenek, még pedig e kielégítést egy meghatározott módon, egy bizonyos formában óhajtják. E forma, e mód jelentkezik azután jog gyanánt. A jogban kifejezésre találó irányítás nem akként történik, hogy a jog már meglevő cselekvésekhez, életviszonyokhoz, kívülről járulna hozzá s azoknak egy bizonyos kívánatos alakot adna, hanem működése egyidejű az illető viszonyok, cselekvések keletkezésével; azok mindjárt a jog által előirt formában lépnek fel, a működés a kívánt irányban történik. Így mindig konkrét (gazdasági, hatalmi) cselekvés irányításaként szerepel a jog. Csak később, a fejlődés igen késői

szakában, történik némi elvonás a konkrét alakulattól, lép fel a jog parancs, szabály alakjában. A jog azonban akkor sem öncélú; bizonyos konkrét eredmény elérése céloztatik ez esetben is: az állam biztosítása és fenntartása, még pedig a jog által megállapított formában.

Minden társadalmi viszonyban ennél fogva 3 momentumot különböztethetünk meg: elsősorban a viszony anyagát, vagyis a materiális célra irányuló törekvést; másodsorban a formát, amelyben ez fellép; harmadszor a hatalmat, mely épen ezt a formát létre hozza (s nem mást). A jogterén beálló minden változás ennél fogva a hatalmi viszonyok s az ennek megfelelő gondolat-menet módosulása által fog beállni. Direkt átalakító hatása a gazdasági viszonyok tekintetében beálló bárminemű változásnak nincs.

Ha a jog működését, szereplését közelebb vizsgálni akarjuk, úgy azt tapasztaljuk, miszerint a jog azon tény következménye, hogy a társadalom részei nem akarats nélküli atomok, hanem akarattal bíró lények. A jog azon összhangnak kifejezése, amely mellett a két akarat: az egyes (valamint kisebb körök) és az összesség akarata egymás mellett megállhat. Evvel azonban a jog feladata még nem merült ki, a jog ezenkívül elő akarja mozdítani, szolgálni akarja azt a közönséget, amely létesíti, amely fentartja. Ennyiben a jog szervező, akarat-egyesítő, akarat-pótlóként jelentkezik, amennyiben kiegészíti azok akaratát kik az összességi célok elérésére kellő képességgel vagy hajlammal nem bírnak.

Mint az előadottakból látjuk, a megismerés új, egy sajátos fajával találkozunk itt. Nem materiális dolgok képezik vizsgálatunk tárgyát, hanem gondolatok, eszmék. Az anyagot kutatásainkban természetesen mi sem mellőzhetjük, mert hisz anyagi szubstrátum híján a szellem sem jelentkezhetik, de mi ezt főfontosságnak nem tekintjük, s figyelembe az anyagot csak annyiban vesszük, amennyiben ez is szellemi hatást képes előidézni, mint például a koponya-alkatban beálló változások módosítják az illetők gondolatát.

A társadalom, állam és jog, ily értelemben felfogva, képezik már most az anyagot, melyre a jogbölcsélet

vizsgálódásai vonatkoznak. Kérdés, minő ismeretekre akar e téren szerttenni? A törekvés az állandó összefüggések az u. n. *törvények* (természet törvények) felismerésére irányul, különösen oly célzattal, hogy itt az ok és okozat közötti viszony megállapíttassék.

Lehet-e azonban e téren egyáltalában *törvényekről* (természet törvényekről) beszélni? Vannak felfogások, melyek a jog és az állam, egyáltalán a társadalom terén ilyen törvények létét tagadják. Az emberi szabad akarat hívei ezek. S ha tényleg arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az egyes akarat elhatározásában semminemű külső körülmény által kötve nincs, hogy az indokok minden külső befolyástól menten, valamint függetlenül az egyes egyéniségétől támadnak, törvényszerűséget a társadalmi életben felismerni képtelenek vagyunk; s minden eseményt a vak véletlennek kell tulajdonítanunk. Tapasztalatunk azonban ellenkezőről győz meg bennünket; egész eljárásunkban ellenkező felfogásból indulunk ki; cselekvésünket, midőn embertársaink magatartására számítunk, más elv vezérli.

De emellett bizonyítékokkal rendelkezünk, melyek egyrészt az emberi cselekvések törvényszerűségét igazolják, másrészt bizonyítékuul szolgálnak a tekintetben, hogy magában a társadalmi életben, ámbár csak korlátozott mértékben, állapíthatunk meg törvényeket.

A bizonyítékok egy részét a statisztika szolgáltatja. Ilyen bizonyíték az u. n. „nagy számok törvénye.” Ha nevezetesen az embereknek, vagy az eseteknek nagy tömegét vizsgáljuk: akkor bizonyos jelenségeket bizonyos időszakokban, pl. évenként, egyforma számban látunk visszatérni. Oka ennek, mint azt már Quételet említé, egyrészt az a körülmény, hogy állandó okok hatnak, amelyek egyforma eredményt hoznak létre, másrészt az a tény, hogy az egyeseknél eltérést eredményező tényezők egymást kiegyenlítik, egymást megsemmisítik, ami tehát az egyesnél bizonytalannak látszik, az, a nagy tömeget tekintve, bizonyos lesz. Fizikai jelenségeknél: a halálozások, balesetek stb.-nél a fizikai okok azonossága hozza létre az eredményt. Pszichikai jelenségeknél a szükségletek, az egyforma kényszerítő motívumok teremtik meg az egyöntetű-

séget (p. o. bűncselekményeknél). De a tapasztalat más irányban is szolgál bizonyítékokkal. Különböző népek, különböző korszakok ugyanazon intézményeket, ezek között azonos kapcsolatot, ugyanazon egymásutánt tüntetik fel. Hasonló körülmények hatása alatt élven fejlesztették ki ezek azokat, mi lehetetlen lett volna, ha ezen intézmények keletkezése nem bizonyos meghatározott törvény szerint történnék. Ugyanezt tanúsítja a történelem is, melynél bizonyos esemény visszatérése azonos fejlődés-menetre s így bizonyos jellegű törvényszerűsége utal. Végül az egyénekből rendszeren ugyanazon szükségletek, hajlamok, törekvések lépnek fel, s ezek azonos eredményeket hozva létre, a társadalmi folyamatok szabályszerűségét, törvényszerűségét is létesítik.

Az ekként megállapított törvények azonban *nem anyagi oksági törvények* lesznek. Lelki állapotok közötti összefüggést fogunk mi itt megállapíthatni, bizonyos pszichológiai, különösen kollektív pszichológiai törvényszerűséget fogunk mi itt konstatálni tudni, de semmi körülmények közt sem olyan összefüggést, minő az anyagi világban kikutatható.

E törvények azután elsősorban a társadalom az állam mivoltának elemzésére, részeinek összefüggésére, működésének mineműségére fognak vonatkozni. Ezek alapján állapítjuk meg a jog keletkezését, működését, tartalmát, a benne előforduló, az általa létesített intézmények összefüggését. De megállapítjuk ezek alapján a társadalom, a jog fejlődését, azon tényezőket, melyek e tekintetben közreműködnek, s azt a módot, melyen e változás végbe megy; tárgyalhatjuk azután az államok fajait s azokat a különböző jogrendszereket, melyeket ez alapon felismerhetünk. Végül fejtegetjük az államok egymásutánját s ezzel kapcsolatosan egy *történetbölcséletet* adunk.

Különösen a jogot vizsgálva, annak rendszerét nyújtjuk, s ki fogunk terjeszkedni az általa létesített egyes intézmények, mint a tulajdon, a kötelmi, az örökösödési jog vizsgálására, azok történeti fejlődésére, azokra a következtetésekre, melyek belőlük levonhatók, belőlük logikailag folnak. A jognak, még pedig a mai jognak, *dogmatikáját* adjuk ekként.

S ezzel a vizsgálódás új köréhez jutottunk, neveze-

tesen azon elveknek (Principien) kifejtéséhez, melyek általában a jogban, valamint az egyes jogrendszerekben megtalálhatók. Azok az ismék tartoznak e körbe, melyeket az angol írók „General jurisprudence“, a német szerzők „Allgemeine Rechtslehre“ név alatt tárgyalnak. Egy szisztematikus ismét alkotunk ekként, mely első sorban a különböző jogrendszerekben uralkodó szellemet, gondolatokat, eszméket akarja megfejtteni, de ezen a feladaton túl megy, amennyiben a jogban előforduló minden egyes intézmény lényegét megakarja állapítani. Kiakarja fejteni, minő körülmények vezetnek az illető intézmény létesítéséhez, minő szabályozása felel meg céljának, minő következtetések vonatnak le belőle, minő rendelkezések jelentkeznek mint meg nem felelő, téves értelmezésen alapulóak.

De evvel még csak egy részét teljesítettük feladatunknak. A jog- és állambölcsészet ennél tovább akar menni. Feladata, hogy egy egységes világképet adjon s ebben az állam és a jog elhelyezéséről gondoskodik s így egy eszményt is nyújtson. A jog- és állambölcsészet gyakorlati feladatáról van itt szó.

A jog és állambölcsészet ezen feladatát teljesítve, túlmegy a pozitív tudás határán. Oly régiókba lép be, hol a tapasztalat szilárd alapzatára nem támaszkodhat, ahol az óhaj, ahol a vágy szolgál útmutatóul. De azért, hogy itt a tudás fáklyája nem világít, ez útra is reá kell lépni, ha egyáltalán cselekedni, ha élni akarunk. Kitérés itt nincs: hisz nemtevéssel, megsemmisülésünkkel is állást foglalunk. Az életben tétlenül nem élhetünk; egyrészt cselekednünk kell, másrészt állást kell foglalnunk mások törekvéseivel, irányzatával szemben. Hogy ezt tehesük, célokat kell kitűznünk, eszményt kell alkotnunk, melyet azután helyesnek, jónak ismerünk el. E célok, ez eszmények fognak bennünket irányítani, ezek szerint fog a jövő kialakulni. Kitűzött céljaink, eszményeink feltétlenségét tudományosan nem bizonyíthatjuk, ezekben csak hihetünk; de ha hitünk erős, az ezeknek megfelelő cselekményeket sokkal inkább teljesíteni fogjuk, mint a pusztá tudás, ismeret folytán, — feltéve, ha a tekintetben, hogy cselekedjünk, érzelmek bennünket nem irányítanak.

Az állásfoglalás, mire célzok, arra vonatkozik, hogy mi a létező jogrendszert, mint minden e körbe vágó törekvést, bírálat tárgyává tesszük. Mi a jogot, a törvényeket, a büntetést, a bírói ítéletet igazságosnak, vagy igazságtalannak tekintjük; mi a társadalomban fellépő egyes törekvések felett ítélkezünk: a konzervatív törekvéseket esetleg helytelenítjük, a liberálisok igyekezetével egyetértünk, a szociálista irányzatokkal szemben állást foglalunk; mi védő, vámosak vagy a szabadkereskedelem hívei, mi a békemozgalom hirdetői vagy imperiálisták, nacionálisták vagyunk.

Itt célok kitűzéséről, azok kívánatos vagy kevésbé kívánatos voltáról van szó s ezek tekintetében a tudomány kizárólag irányító nem lehet. Megállapíthatja, hogy ilyen, meg ilyen eljárás mellett az eredmény ez lesz, de hogy ép ezt az eredményt, nem éppen annak az ellenkezőjét óhajtsuk, e tekintetben bennünket a tudomány nem irányíthat; a pusztá tudás bennünket hidegen hagy. E tekintetben kizárólag érzelmeink döntenek.

A jövő törekvései, az érzelmeink által statuált értékítéletek tekintetében egy kritériumot a tudomány kétségkívül rendelkezésünkre bocsájt. Megállapítja, hogy ez értékítéletek önmaguknak ellent nem mondhatnak; meg kell lenni ezeknél az általánosítás lehetőségének. A hazudozás, a lopás, az emberölés tételeit nem általánosíthatjuk, mert ez által magát a tettet lehetetlenné tennénk. Mint ahogy az elméleti okoskodásnak egyetlen kritériuma prakszis, úgy a gyakorlati tevékenység megfelelőségének egyedüli kritériuma annak elgondolhatósága (Kant). Természetesen, épúgy mint elméleti téren, az egyes igazságok felismeréséhez csak lassan jutunk el s nem látjuk meg mindjárt az ellenmondást, ahol pedig ez fennforog, úgy értelmünk, a tapasztalatok fejlődésével vesszük észre idővel az ellentmondást az értékítéletek körében is.

A tudomány ezen kívül még többet is tehet. Bepilantást enged a jövő fejlődésbe Minthogy nevezetesen az érzelmek, melyek a jövő fejlődésére irányadók (mert hisz mi azt, mit eszményül tűzünk ki, amennyiben az tőlünk függ, meg is valósítjuk), nem ok nélkül fakadnak, hanem

okok következtében támadnak, megállapíthatja, hogy ezen meg ezen körülmények fennforgása esetén, ilyen meg ilyen érzelmek fognak fellépni, ilyen meg ilyen ideálok fognak kitűzetni, ilyen meg ilyen lesz tehát a jog, ez fog igazságosnak tekintetni.

Jog szempontjából a jövő nevezetesen akként alakul, minők azok a célok, eszmények, törekvések, melyeket magunk elé kitűzünk. Azok megvalósítására fogunk törekedni s amennyiben elénk elháríthatatlan akadályok nem tolnak, azokat meg is valósítjuk. Ugyanez áll az összességre nézve: az általa kitűzött célok, kialakult eszmények egyúttal a jövendőt is jelentik.

A külső körülmények, valamint az ezek alapján támadó eszmények ismerete alapján megállapíthatjuk tehát a jövendő fejlődés irányát. E megállapítás azonban bennünket, tekintve azt, hogy öntudattal és akarattal birunk, feltétlenül nem irányíthat. Az irányításnak csak egyik indokát fogja ez alkotni. Elhatározásunkra más indokok is befolyhatnak és esetleg ezek döntők is lehetnek. A fejlődés irányát tekintve az egyes tehát ellentétes álláspontot foglalhat el, mint aminő a megállapítható tendencia. Ily esetben a kilátásban levő változást gátolni, esetleg megakasztani fogja, míg ha a változás irányában tudatosan működik, ennek bekövetkezését siettetheti.

Ha már most valaki, — tekintettel a reá ható okokra, talán magasabb belátására, — más érzelmekkel fog birni, mint a többiek, más irányban fog törekedni, más irányú jogot fog helyesnek, igazságosnak tartani, mint aminőt társadalma elfogadott, mint aminő felé a jövő haladni látszik. A létező állapot mellett az egyes, ki a fennálló tanokkal ellentétes elveket hirdet, feltétlenül megsemmisül s ha új igazságot prédikál, martir lesz belőle, ha eltevelyedett, legfeljebb egy Ephialtesz hírnevére vergődik, — de új magvakat hinthet el, melyből hatalmas sarj fakadhat.

Habár ekként a létező jog megítélése s a jövendő jog megállapítása tekintetében érzelmeink dominálnak, e téren nagyobb ellentétek mégsem fordulnak elő; oka ennek az, hogy az ugyanazon társadalom kebelén belől élő egyének ugyanazon hatásoknak lévén kitéve, egynemű ér-

zelmekkel birnak. Részleges, ellentétés törekvések itt is találhatók; az erőviszonyok kiegyenlítődése folytán azonban előáll az új egyensúly állapot: az új jog, melyben többé-kevésbbé valamennyien megnyugszanak.

Az által, hogy eszményeket tűz ki, hogy új tételeket állít fel a jogbölcselet, fontos szerepet játszik; az egyén jelentőségét, mint részét, hangsúlyozva az egyest, annak átlátására bírja, minő szoros összefüggésben van az összességgel; a társadalomban végbemenő folyamatok leírását adván, az egyes egyént helyesebb belátásra, megfelelő magaviseletre, a közösség mélyebb átértésére, átérzésére készíti. Eltekintve a szellem gazdagításától, az egyest áldozatkészebbé, jogtisztelőbbé, a tisztviselőt, a bírót belátóbbá teszi, inkább képessé teszi azon feladatok teljesítésére, mellyel őket az összesség megbízta. De egyszersmint annak tudatára juttat, hogy a jog nem egy befejezett, bevégzett egész, hanem folytonos fejlődésben levő alakulat.

A jogbölcselet feladatát szem előtt tartva, a létező jog fölött kritikát mi is gyakorolunk, a jövő jogát mi is hirdetjük. Mi is rendszert alkotunk. Az ekként létesített rendszer azonban, mint azt már futólag említettük, korántsem bir az örökkévalóság jellegével. Egy úgynevezett *természet jogot* alkotni képtelenek vagyunk. A jog folyton változik, az mindig más és más tartalommal bir.

Tételeink felállításában radikális újításokat hangsúlyozni nem fogunk. Előrelátásunk csak korlátolt; távoli következményeket mi csak sejthetünk. Az apostol, a jós, a költő lángesze segítségével talán a messze jövő homályába is betekinthesz s felfedheti annak rejtélyeit; a tudós azonban, ki nem ihlettel, nem fantáziával dolgozik, hanem a tapasztalat szűkkörű, de biztos talaján mozog, amennyiben változtatásokat javasol, ezeket csak fokként megvalósíthatónak véli; mint ahogy legbiztosabb, legveszélytelenebb a lassú fejlődés. A politikai vezető, az agitátor merész elveket hirdethet, egy új jogot proklamálhat, de az, kire az ifjúság, egy nemzedék vezetése van bízva, nem indulhat érzelmek után, hanem lelkiismeretesen csak szilárdan fundált megállapított elveket taníthat. A tudós, kit kutatása némileg bizalmatlanná tesz, óvakodni fog egyes nézetek-

nek feltétlenséget tulajdonítani, különösen, ha azok az általános felfogással ellenkeznek.

A történet folyamán kifejlődött javakat értékelni, becslülni fogjuk, ezek elvetését vagy kicsinylését csak az esetben tartjuk indokoltnak, ha szerepüket a társadalomban teljesen befejezték, avagy helyettök új, de ép oly határozott értékek már kifejlődtek.

Ekként eljárva, ha a társadalom fejlődése nem is lesz oly rohamos, mint azt sokan kívánják, de a bekövetkező változások kevesebb rázkódtatással fognak végbemenni s nem fog oly gyakran, mint eddig, visszaesés beállani, ami pedig csak a fejlődés hátráltatásához, annak akadályozásához vezetett. Ez elveket követve, a haladást mi inkább szolgáljuk, az összeség javát biztosabban előmozdítjuk, mint sokan a radikális újítók közül.

A módszer, melyet az állam és jog jelenségeinek vizsgálatánál követni fogunk, ugyanaz lesz, mint amelyet a többi pozitív tudományoknál alkalmazunk. Nekünk is úgy a *dedukciót*, mint az *indukciót* fel kell használnunk, igénybe kell vennünk ezek különböző fajait.

Eljárásunk legtekélyesebb volna, a legteljesebb eredményt akkor érhetnénk el, ha a levezetést rendszeresen alkalmazhatnánk s különösen annak egy faját, a *matematikai dedukciót* vehetnénk igénybe. Kísérletek, ha nem is a jog-, de egy társadalmi tudományban, a nemzetgazdaságtanban, történtek is; a törekvések azonban kellő sikerrel nem jártak. Az eredménytelenség egyik oka egyrészt azon körülmény, hogy a társadalmi jelenségek mint mennyiségek nehezen kezelhetők, másrészt, hogy itt az egész, nem a részek összegének eredménye, hanem egy új alakulat, mely maga teremti meg, maga hozza létre a kebelében fellépő tünetmenyeket.

De nem tekinthető eredményesnek a dedukció egy másik módszere, például az *organikus* felfogás sem. Eltekintve attól, hogy a társadalomnak szerves lényként való odaállítása nehézséget okoz s bizonyításra szorul, s bizonyítékul rendesen azok a tételek használatnak fel, amelyek azután később a társadalom organikus voltából levezettettek, — kivéve némi szemlélhetőséget — a társadalom szervességé-

nek hangsúlyozása ismereteinket alig viszi előre. Egyrészt magának a szerves világnak legáltalánosabb törvényei oly csekély számúak, annyira közhelyek, hogy azoktól társadalmi ismereteink fejlesztését nem várhatjuk, másrészt a szerves élet és a társadalmi élet annyira távol esnek egymástól, hogy az előbbi az utóbbira világosságot nem derít. Amott fizikai folyamatokat látunk, emitt pszichikai, lelki processzusok folynak; a kettőt pedig egymással párhuzamba állítani nem is lehet.

A dedukciónak az a faja, melyet a *természeti iskola* használt s mely sok tekintetben az újabbkori német nemzetgazdaságtani íróknál (Wagner) ismétlődik, szintén nem vezetett sikerhez. Amazok a természetből, mint a mindenség összességéből, majd az emberi természetből, végül a jelenségek természetéből (lényegéből) akarták a jogot levezetni. De eltekintve a fogalmak tetszés szerinti s folyton változó felfogásától, ezek annyira tartalom nélküliek voltak, hogy itt a levezetéssel eredményt elérni, lehetetlen volt. Sokkal bonyolultabb jelenségekkel állunk itt szemközt, semhogy egy fogalomból eredményes következtetést levonni lehetne.

Ami a *történeti iskola* módszerét illeti, úgy ennek fontossága abban rejlik, hogy ez, szemben a természetjog apriorisztikus, deduktív felfogásával, rámutatott a jelenségek összefüggésére, azoknak a múltban való gyökereire. Kimutatta, hogy az egyes társadalmi, jogi alakulatok nem tetszőleges akarát kezdeményezései, hanem szükségszerű folyamánnyai előző korok rendjének, állapotának.

Tévedett ez az iskola is, midőn az államot egy-egy nép személyiségre emelkedésének tekintette, s a jogot egy előre konstruált népszellemből levezetni óhajtotta. A hiba, mit elkövetett, a *petitio principii* volt. A népszellem különböző tartalmát a jog különbözőségéből akarta bizonyítani, s viszont másrészt a népszellemből óhajtotta a jogot levezetni, a jogfejlődés törvényeit megállapítani.

Az újabb módszerek között, melyek a társadalmat, a jogot magyarázni igyekeznek, legnevezetesebb a *történelmi materialismus* módszere.

E felfogás kettős elemet rejt magában. Egyrészt a

gazdasági életből akarja levezetni a társadalmi jelenségeket, másrészt szerinte a gazdasági alapon fellépő harc szintén egyik tényezője lenne a társadalmi átalakulásnak. Az iskola megalapítója *Marx*, felfogását a „Zur Kritik der politischen Oekonomie“ (1859) című munkája előszavában a következőkben fejtette ki: „Vizsgálódásom abban az eredményben végződött, hogy jogviszonyok épűgy, mint államformák sem önmagokból meg nem érthetők, sem az ú. n. emberi szellem általános fejlődéséből, hanem hogy ellenkezőleg azok az anyagi életviszonyokban gyökereznek, melyek összeségét Hegel a XVIII. század angol és francia mintájára „a polgári társadalom“ név alatt foglalja össze, hogy így a polgári társadalom autonómiaja a nemzetgazdaságtanban keresendő“. Majd így folytatja: „Életük társadalmi termelésében az emberek határozott, szükségszerű, akarattuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba mennek bele, melyek anyagi termelési erők bizonyos fokának felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja általában meghatározza a szociális, politikai és szellemi életfolyamatot. Nem az emberek öntudata az, mely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, mely öntudatukat meghatározza. Fejlődésük bizonyos fokán a társadalom anyagi erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, avagy ami csak jogi kifejezés e helyett, a tulajdonviszonyokkal, amelynek keretében eddig működtek. A termelési erők fejlődési formáiból ezek a viszonyok billincsekké lettek. Ekkor a szociális forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap változásával az egész óriási *felépítmény* lassabban vagy gyorsabban átalakul. Az ilyen átalakulások szemléleténél mindig meg kell különböztetni az anyagi természettudományi hűséggel megállapítható változást a gazdasági termelési viszonyokban a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcséleti, egyszóval ideológiai formáktól, melyekben az emberek ezen ellentét öntudatára jutnak és azt kiküzdik“.

Ez az átalakulás az osztályharcz alakjában megy végbe.

Hiánya e felfogásnak az, hogy egy tényezőtől, a gazdasági működésből akarja az összes társadalmi jelenségeket levezetni. Az embert csak mint gazdasági szük-

ségeit kielégítő lényt tekint, holott kétségtelen, hogy őt cselekvéseiben nemcsak a gazdasági motívumok, hanem másnemű nézetek, vallási meggyőződések, jogi felfogások, megszokások is irányítják. Megfelelőbb tehát azon, Bernstein által képviselt tan, mely az eszméknek befolyását elismeri, s az emberi cselekvéseket ez alapon magyarázván, akarja az erkölcs, a jog, a vallás, a tudomány és művészet jelenségeit magyarázni.

De hiánya e felfogásnak az is, hogy a gazdasági erők működését kellőleg nem vázolja. Nem említi fel, hogy miként irányítják e tényezők a jogot, miként eszközlik annak átalakítását és módosítását. Egy bevégzett rendszernek pedig nemcsak vázolni kell a folyamatot, hanem azt részletesen leírni, előadni is. Ezt tenni a történelmi materializmus elmulasztja.

A módszer, melyet még fel kell említeni, s amelyet mi helyesnek tartottunk, a *teleologikus* felfogás.

Világos nevezetesen, hogy a társadalomban előforduló minden állapotnak indoka a tagokban előforduló bizonyos felfogás. Indoka annak, hogy a társadalom tagjai bizonyos meghatározott módon járnak el, bizonyos cselekvéseket véghez visznek, s így a társadalom berendezésében egy meghatározott jelleget tüntet fel, az, hogy a tagok bizonyos sajátos felfogással bírnak, így határozott célokat óhajtanak elérni. Sőt, ha egy határozott célt maguk elé kitűznek, ha egy állapotot kívánatosnak tartanak, azt, — amennyiben annak elérése tőlük függ, — el is érik, illetve azt lehetőleg megközelítik. A társadalom alakulása tekintetében tehát a kitűzött célok, a megvalósítandó óhajok az irányadók. Ezek leírása fogja tehát a társadalom képét adni, változásai módját rajzolni.

Ez eszmék, e gondolatok, e nézetek — mint már említettük — külső behatás nélkül nem támadnak. Ezek kifejlesztésében részük van kétségkívül a gazdasági tényezőknek is. — Ennyiben folynak azok be a jogi, a vallási és a művészi életre s az egész társadalmi életre. De viszont kétségtelen ez utóbbi tények befolyása a gazdasági életre. Mi nem mindenáron termelni, hanem *bizonyos meghatározott módon* termelni óhajtunk. A jelenség, me-

lyet itt tehát észlelünk, bizonyos körforgás jelensége. A gazdasági jelenségek hatnak elhatározásainkra, de a képzetek viszont befolyásolják a gazdasági állapotokat. E folyamatban a prioritást azonban inkább a gondolatoknak, semmint az anyagi erőknél tulajdoníthatjuk.

Mig tehát egyrészt a társadalomban lényegesnek annak szellemi tartalmát tekintjük, azt az elvet, melyet a társadalom megvalósítani akar, úgy módszer tekintetében is első sorban e célt, ez eszményt kíséreljük meghatározni s ha ezt felismertük, reményeljük, hogy ennek segítségével a társadalom egész mivoltát megismerhetjük, haladását, fejlődését vázolhatjuk. De vázolhatjuk egyúttal a jogot is, mely első sorban ezen eszmények, felfogásában áll, s amely eszközül szolgál azon állapotok létesítésére, amelyek eszményeinknek megfelelnek, melyek felfogásunkban kifejezésre találnak.

De nem fogadhatjuk el a marxizmusnak azon magyarázatát sem, melyben ő a társadalmi átalakulás eszközeként az osztályharcot tekinti. Eltekintve az egyszerűsítéstől, mellyel ő a legkomplikáltabb folyamatokat ily primitív módon véli megoldhatni, már maga az osztály fogalma egy oly zárt befejezett rendet tételezne fel, aminővel a történelemben — egyes kivételes esetektől eltekintve — nem találkozunk. Helyesebb e változást közönségek (társadalmi körök) harcával azonosítani, amelyekbe míg egyrészt a köztudat egy bizonyos, — bár különböző mértékével bíró — egyesek tartoznak, másrészt amelyekben az összetartó elemet nem csupán a jogról alkotott képzetek, hanem az eszmék egész tömege alkotja. Sokkal életteljesebb és sokkal inkább tapasztalat tárgyait kitevő alakulatok lesznek ezek, melyek ekként az uralomban egymást felváltják, mint aminők a Marx-féle osztályok lennének.

Ily módon, a fenti segédeszközökkel eljárva, a jog ilyennemű meghatározására törekedve, fogjuk annak lényegét megállapítani tudni: úgy a jog, mint az állam és társadalom változásait, átalakulásait feltüntetni, a történet menetét magyarázni, s fogjuk ennél fogva megmutatni tudni azon utat, melyen bárminemű átalakítás, javítás eszközölhető.

